

Kortere anmeldelser

BERNARD LEWIS: Mellemtidens historie i de seneste 2000 år. På dansk ved Helle Lykke Nielsen. Kbh., Gyldendal 1998. 544 s., ill.; 398 kr.

Bernard Lewis, én af orienthistoriens *grand old men*, har en meget omfattende og bredt favnende produktion bag sig. Sammen med franskmændene Claude Cahen hører han til blandt de, som efter anden verdenskrig tilførte orientalistikken en professionel, historisk dimension jævnsides med de litterære, kunstneriske og filologiske. Hans – vanskeligt tilgængelige for ikke-specialister – disputats behandlede ismâ'ilismens dunkle oprindelse (1940); denne rabi'ite shî'itiske sekt infiltrerede i høj grad det islamiske laugsvesen, hvad Bernard Lewis i 1937 redegjorde for i en afhandling i *The Economic History Review*.

Udover en række bøger om Islam, kristendommen, jødedommen og slaveriet og adskillige afhandlinger og essays har Bernard Lewis fra omkring 1960 især beskæftiget sig med osmannerriget og Tyrkiet: 1962 *The Emergence of Modern Turkey* og året efter *The Muslim Discovery of Europe*. Hans produktion strækker sig altså som nævnt vidt både i tid og rum, men den præges altid af samme kynighed og indsigt. Det gælder også den foreliggende bog, der nødvendigvis må vende tilbage til mange af de centrale emner, som Bernard Lewis har behandlet i sin forskning; men først et par generelle bemærkninger. Bogen deles efter en kort indledning om menneskeligt og geografisk milieu (s. 11-31), der åbenbart betragtes som konstanter, op i fire hovedafsnit, Islams historiske og religiøse forudsætninger, dens historie indtil 1500, en række tværsnit og afslutningsvis de europæiske udfordringer og Islams reaktioner. Desværre falder det andet afsnit noget kaleidoskopisk ud, selvom ingen af de grundlæggende elementer mangler. For profeten stod – og står – åbenbaringen ikke blot den seneste og derfor også mest fuldkomne og overlegne, som de andre skriftreligioner i tidens løb – gennem jihâd – må underkaste sig; konvertering kræves ikke nødvendigvis, blot de accepterer Islams overlegenhed ved at svare tribut. Og videre hører det til grundpillerne, at religion og stat hører sammen som tvillinger (*dîn wa dawla*); Islam står fremmed overfor vor skelnen mellem religion (kirke) og stat; altsammen elementer, der hører sammen, men – som her – må diskuteres hver for sig.

Det, som brister lidt, er den kendsgerning, at kalifatet efter al Mam'ûns (813-33) eksperimenter med shî'isme og mu'tazilisme (rationalisme) sættes under administration af 'ulama'-korpset med ortodokse teologer og retslærde i spidsen, Ash-Shâfi'î (d.820) og Ahmâd ibn Hanbal (d.855). Der ligger heri ingen adskillelse af religion og stat, således som to amerikanske politologer har villet hævde, men derimod, at religion og stat bringes under ortodoks kontrol. Det indeholder nok kimen til stagnation, men det var – som Bernard Lewis fremhæver – uundgåeligt, fordi sunnismen blev truet af shî'isme og ismâ'ilisme. De sekteriske bølger bremses af seljukernes massive oprettelse af skoler (*madaris* (sing. *madrasa*)), således som allerede Johannes Pedersen påviste og Bernard Lewis med rette understreger.

Hvorfor sakkede Islam da agterud, da Europa vågnede til død? Bernard Lewis anfører en række materielle faktorer, som alle må have været virksomme, og som har en primær betydning. Men hertil bør man nok føje endnu en enkelt faktor: den europæiske empiri i 1600-tallet, der frigjorde Vesten fra skolastikens traditionalisme, medens Islams grundsubstans tværtimod lægger – og må lægge – vægten på koranen og traditionen. Men også et dilemma, Islam konfronteres med i vestlig teknik og materialisme (jf. s. 338 ff.).

Uden at ville fælde moralske eller andre domme må man – som også Bernard Lewis gør – sige, at the European challenge indeholder elementer, som Islam måtte og må acceptere – våbentechnologi, medicin, kommunikationsmidler, administration, parlamentariske institutioner osv. Men udfordringerne indeholder også elementer, der under ingen omstændigheder lader sig forene med den hellige lov. Fortjeneste og ansvar/skyld må Vesten og Islam dele, men 'modernitetens udfordring' og reaktionerne bliver følgelig et hovedtema i bogens sidste del.

Vanskelighederne ved at strukturere 'Islams frembrud og storhedstid' (3. del) afbødes i nogen grad af 'tværsnittene' i bogens fjerde del. Som nævnt hviler Islam – religiøst, retligt og historisk – på koranen og det samlede corpus af traditioner. Bernard Lewis giver flere steder udtryk for sin skepsis overfor traditionen; og med rette, fordi langt størsteparten beror på forfalskning. Det gælder her specielt de traditioner, der tillægger kalifen 'Umar (634-44) æren for oprettelsen af den tidligste administration, snarest den ortodokse traditions forsøg på at trænge bagom skismaet og borgerkrigen, men også hinsides 'Alis kalifat (årene 656-61). Tværtimod organiseres en egentlig islamisk-arabisk stat først af 'Abd al-Mâlik (685-705).

Bernard Lewis opdeler sine tværsnit i en række kapitler om staten, økonomien, eliterne, befolkningen, religion og retsvidenskab samt kultur, vel vidende, at Islam ikke anerkender sociale skel endsige adel før osmannertiden; man gør »ingen forskel på de, der ejer noget, og de, der ikke gør det« (s. 224). Vanskelighederne ved den sociale og økonomiske historie opstår først og fremmest, fordi orienthistorien – som nævnt – er så ung en disciplin. Som Bernard Lewis fremhæver, har man først fra osmannertiden offentlige og (i de mange velgørende stiftelser (waqf)) private arkiver, der rummer autentiske kilder i stort omfang, så stort, at forskningen endnu ikke har kunnet gennemgå og fordøje dem.

Kommer man til slut til oversættelsen, må man beklageligvis konstatere, at den præges af betydelige sproglige og saglige brist. Vendinger som »O, sultan, vær ikke hovmodig. Gud er større end dig.« (s. 380) pynter ikke i en akademisk tekst, men konstruktioner af den art optræder legio. Hvad betyder »doktrinære anliggender« (s. 283)? The Public Record Office oversættes som »det offentlige journalkontor« (s. 361). Eller korancitatet (sure III:110): »Alle muslimer bør beordre det gode og forbyde det onde« (s. 233); mon ikke snarere befordre? Og rosinen i pølseenden, »ansatte læger« (s. 225) i stedet for ansete, og endelig: prinses betyder fyrster og ikke prinser. Det samme gælder konkrete fejl. 'Abd al-Mâlik døde 705 og ikke 692 (s. 86). East India Company blev oprettet 1602 (ikke 1616), og Hormuz faldt 1622 (ikke 1612). S. 295 beretter »den osmanniske historiker Efendi fra begyndelsen af 800-tallet ... om en Bektasidervish, som under krigen mod Østrig 1690 ...«; mon ikke snarest Mehmed Esad Efendi (1789-1848). Det får være nok, men også et varsko om, at både sprog, korrektur og sagsbeskrivelse kunde have været bedre.

E. Ladewig Petersen

BUHL, FRANTS: Muhammeds liv. Tredie, reviderede udgave ved Finn O. Hvidberg-Hansen. Herning, Poul Kristensens forlag 1998. 359 s., ill. 268 kr.

Mange vil sikkert spørge sig selv, hvilket formål det tjener genudgive en bog, der har næsten hundrede år på bagen (den udkom 1903). Det må blive et hovedanliggende for omtalen her; men først nogle formalia. At bogens ydre nærmer sig det perfekte, kan ingen undre sig over, eftersom Poul Kristensen i Herning har stået for produktionen; anm. er kun stødt på to helt ubetydelige trykfejl.

Mere grund kan der være til at hæfte sig ved, at udgiveren – professor Finn Hvidberg-Hansen (ÅU) i sin introduktion (s. 8) skriver: »Et genoptryk af den tyske udgave fra 1929, men med en vis ajourføring med hensyn til den siden da fremkomne sekundærlitteratur, vilde vel have været den ideale form for genudgivelse«. Det vilde blot have været bevillingsmæssigt udelukket. Ja; måske; i hvert fald bliver ulempen dog ikke mindre ved, at den tyske udgave af bogen (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt) p.t. ikke findes på markedet. Til gengæld har Hvidberg-Hansen gjort skandinaviske læsere den tjeneste at ajourføre Buhls knappe noter i førsteudgaven, selvom det ikke helt kan erstatte en historiografisk oversigt. Men alt i alt kan selv den kræsne læser ikke forlange mere; godt også, at bogen påny kan fås.

Vender vi tilbage til hovedspørgsmålet – betimeligheden af en genudgivelse – skrev Buhl 1903 selv, at hans hensigt var »at give en fremstilling af den arabiske religionsstifters liv, der på én gang er let tilgængelig for enhver læser og dog gennem sine henvisninger på ethvert punkt muliggør kontrollen med det meddelte for den kyndige«. Letfattelighed og – hermeneutisk – forståelse stod altså som målet, men i virkeligheden var Buhls bog dog dybt forankret i den tyske historisme og Jul. Wellhausens kritik. Men mere om dette andetsteds.

E. Ladewig Petersen

Urban History. The Norwegian tradition in a European context. Red. STEINAR SUPPHELLEN. Nr. 25 i Skriftserie fra Historisk Institut. Trondhjem 1998. 152 s. NOK 175.

I anledning af Trondhjems 1000-års jubilæum i 1997 havde bystyret bestilt en »Trondheims Historie 997-1997«, og efter ti års arbejde blev seks bind præsenteret byen den 6. marts i jubilæumsåret. Færdig til tiden, afgjort et eksempel til efterfølgelse for andre flerbinds-projekter. Jubilæet var også anledning til en konference 21-22. november samme år, hvor formålet var det tredobbelte at placere den norske tradition i en europæisk sammenhæng, se efter ny tendenser i urban history, og slutteligt diskutere en dagsorden for urban history i det ny årtusind. De 13 artikler af nordmænd og udlændinge er primært bibliografiske, historiografiske og teoretiske, og skønt der efter denne anmelders altmodiske smag er rigeligt med opfordringer af typen »need greater research into...« og »calls for the use of multi-dimensional models and greater integration into the wider field of social history«, men sparsomt med eksempler, så er der sikkert en del at hente for folk med interesse i både byhistoriens historiografi og for, hvor feltet bevæger sig hen.

Dan H. Andersen

Danske klostre 1. Arkæologiske undersøgelser 1972-1996. Hikuin 23, 1996. 203 s.

I sin programmatisk indledningsartikel til Hikuin 1996 pointerer Olaf Olsen, at arkæologisk viden om danske klostre er noget andet end viden om danske klosterkirker. Når der af de 86 engang fungerende klostre kun findes »to intakte middelalderlige klosteranlæg i Danmark« (s. 9), og dog i 30 tilfælde skjuler sig rester af de oprindelige anlæg i eksisterende bygninger, så er disse bygninger og de fundamenter, man kan grave ud i deres nærhed, et oplagt forskningsobjekt. Fagstudiet Middelalderarkæologi på Moesgård har stået fadder til flere specialer på dette område. Problemstillingen præciseres af Olaf Olsen til at vedrøre fremfor alt kronologien i klosterkompleksernes bygningshistorie. Vilh. Lorenzens epokegørende værk *De danske Klosters Bygningshistorie* i elleve bind, påbegyndt 1912, afsluttet i 1941, er tidligste referencepunkt, når nu Hikuin i 1996 præsenterer nogle af de nyere undersøgelser under inddragelse af nye metoder og synsvinkler.

Af de tre klostergrundlæggelsesperioder, som Olaf Olsen arbejder med (s. 23f): 1130-80, 1225-70 og 1410-1500, hører de to nonneklostre i Ring og i Randers, belyst af Jens Ingvordsen henholdsvis Hans Mikkelsen, til den første gruppe. Augustinerne i Tvilum – Hans Krongaard Kristensen – hører til den anden gruppe, ligesom franciskaner- og dominikanerklostrene i Randers, Ribe, Næstved og Århus, behandlet af henholdsvis Inger Marie Hyldgård, Jakob Kieffer-Olsen, Palle Birk Hansen og Hans Skov. Derimellem skyder johanniternes 1300-talsstiftelse Dueholm ved Nykøbing Mors sig ind, hvor Per Bugge Vegger har foretaget ny eftersøgning efter klosterbygninger. Til den tredje gruppe hører Aalborgs velbevarede Helligåndshus – Jan Kock, hvorefter Tenna Rejnholdt Kristensen og Jens Vellev præsenterer resultater dels om en vandmølle i Løgumkloster, dels om brugen af franciskanernes bygninger i Viborg efter kloster-tiden.

Jens Ingvordsens læseværdige bidrag om Ring kloster kompletterer udmærket hans speciale fra 1991 og formidler sammen med dette væsentlig ny viden om det tidlige nonnekloster fra anden halvdel af 1100-tallet, den periode, da cistercienserne fra Vitskøl-Sminge bragte røre i Gudenådalens benediktinske klostertraditioner. Hans Mikkelsen er ikke mindre teknisk i sin redegørelse, som kompletterer hans publikation i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1990 om Randers nonnekloster, viet Vor Frue, viet tilbygget til Skt. Peders kirke. Hans metodisk bemærkelsesværdige konklusioner vil uden tvivl kunne blive et udgangspunkt for videre rekonstruktioner af klosterlige institutioner i og omkring Randers, hvis byhistorien og topografien inddrages i større omfang. Ud fra et formidlingssynspunkt er Krongaard Kristensens bidrag om Tvilum mere umiddelbart tilgængeligt. Det er væsentligt, at vi her får et indtryk af et dansk augustinerklosters opbygning, da man bør kunne finde paralleller i Vestervig og Grinderslev (jfr. s. 16) samt i Æbelholt.

Konstruktiv kritik mod tidligere opfattelser findes i Per Bugge Veggers rapport om Dueholm. Johanniterne, som det drejer sig om her, kan ikke påvises at have bygget lukkede kvadratiske eller rektangulære klostergårde i ældste tid; Odense Skt. Hans klosterbygninger, som indgår i Odense Slot, viser det til overflod. Det reducerede klosterliv, som deres huse danner rammen om, hvis man undtager Antvorskov, havde behov for bolig for indtil en halv snes brødre med præster, et gæstehjem eller vandrerhjem for hospes, altså et hospital, et sygehus, nogle ældreboliger samt forvaltnings- og forrådsbygninger. Der forelå ingen

indre grund til at tvinge så forskellige funktioner ind i et samlet bygningskompleks omkring en firkantet klostergård. Sådanne kan da også kun konstateres henimod middelalderens slutning og da mest som en utilsigtet følge af fortsat byggeri gennem århundreder.

Franciskanerne i Randers, Ribe og Næstved (jfr. Jens Velle vedrørende Viborg) og dominikanerne i Næstved og Århus er genstand for undersøgelse så at sige uden reference til de lokale omgivelser i de fire byer. Temaet problematiseres ikke: »Efter matrikelkortet fra 1865 kunne man tro, at Sortebrødrenes byggegrund [i Næstved] i middelalderen lå udenfor købstadsgrænsen. Alt tyder imidlertid på, at den på klassisk vis (kurs. her) lå indenfor købstadens grænser som en marginalgrund.« (s. 122). Er undersøgelserne omkring mendikantklostrenes placering i byerne allerede så sikre, at det kan anses »klassisk« at de ligger yderst nærmest byens vold eller mur? For Ribes franciskanerkloster inddrages interessante paralleller, og da det var den gamle domkirke, dominikanerne overtog i Århus, formidler undersøgelsen af resterende bygninger her et enestående indblik i planlægning og motivation for den anden af de to store tigerordner ved tiden for dens ankomst til bispebyen Århus.

Endelig må den udførlige gennemgang af Helligåndshus og kloster i Aalborg hilses velkommen, både for formidling og bredde og for publiceringen af gamle fotografier til dokumentation af forskellige byggefaser. Med de 34 sider har Jan Kock her produceret bindets mest omfangsrige bidrag.

Den nøjagtige dokumentation af byggefaser og fund er middelalderarkæologiens styrke. Man kan dog undre sig over, at der ikke vies større opmærksomhed til en indplacering af de vundne resultater i en topografisk, landskabsmæssig eller bymæssig sammenhæng. Problemstillingen bliver overladt til historikere, som, når de skriver by- eller landskabshistorie, gør brug af den arkæologiske analyses resultater. Sådant er arbejdsfordelingen blevet, omend det ikke synes tvungende nødvendigt, at den skulle følge netop en sådan grænsedragning.

Tore Nyberg

Artefacts from Wrecks. Dated Assemblages from the Late Middle Ages to the Industrial Revolution. Red. MARK REDKNAP. (Oxbow Monograph 84). Oxbow Books, Oxford. 1997. 232 s. 37,50 £.

I danske farvande regner man med, at der ligger omkring 20.000 skibsvrag. Disse vigtige historiske kilder er efter international målestok ganske godt beskyttet ved hjælp af love og bestemmelser. På globalt plan står imidlertid meget tilbage at bringe i orden i så henseende, for forskellige kommercielle interesser har specialiseret sig i at tømme historiske skibsvrag og sælge disses indhold som antikviteter på internationale auktioner. For forskningen er dette en ulykkelig udvikling, og UNESCO arbejder da også netop nu på at få udarbejdet og vedtaget en konvention om beskyttelse af verdens kulturhistoriske skibsvrag.

Mark Redknaps bog om genstande fra vrag fra perioden 1485 til 1785 demonstrerer med al ønskelig tydelighed, hvor rig en informationskilde vraggenstandene er. Indlæggene i bogen stammer fra en konference, hvor man drøftede dette forhold, og hvor man pegede på nye veje i udforskningen af genstandene fra de gamle skibe. Udgiveren lægger megen vægt på, at den hidtidige fremherskende praksis med blot at se på selve fartøjerne slet ikke er tilstrækkelig for marinarkæologien.

Den flotte og rigt illustrerede bog indeholder 19 bidrag – dels case studies af bestemte vrags genstandsgrupper, dels et par generelle bidrag af principiel karakter. Som eksempel på det sidste kan nævnes artikler om IJsselmeerpoldernes utallige vrags som kilde til Nederlandenes skibsfart i senmiddelalder og tidlig moderne tid og om metoder til at fastslå et skibs afsejlingssted ved hjælp af genstandene ombord. Som eksempler på den dominerende kategori kan nævnes en artikel om de mange skibskister på Mary Rose, det engelske krigsskib der sank i Kanalen i 1545, en anden om en masse fodtøj fra et baskisk fartøj fra 1500-tallet og en tredje om kabys, kogegrej og spiseredskaber i et nederlandsk vrags fra 1673.

Det tankevækkende ved de mange detailstudier er, at genstandene fra et vrags så at sige befinder sig i en tidskapsel, idet de jo alle stammer fra et bestemt tidspunkt. Ofte er alle oprindelige genstande fra skibet til stede, og i mange tilfælde er de endda i særdeles god bevaringstilstand, især de dele, der er fremstillet af organiske materialer. Da der i vrage også ofte er tale om dagligdags genstande, udgør de i mange henseender et meget vigtigt supplement til de genstande, som arkæologer har fundet på land, eller som vi kender fra skriftlige kilder. Konkrete eksempler på sådanne supplementer, som har vist sig vigtige i forhold til det traditionelle billede, frembyder ældre kanonrapporter, navigationsinstrumenter og mange af menigmands personlige ejendele som for eksempel klæder og kridtpiper. Også forhold som lastrummenes indhold af varer samt råstofkvaliteter, vareforarbejdning, emballering, handelsmønstre og så videre lader sig belyse ud fra vragsfundene.

Bogen fokuserer mest på britiske og nederlandske vrags, men indeholder også en artikel om de mange velbevarede genstande af snart sagt alle slags fra Kronan – det svenske krigsskib, som sank i kamp mod den dansk-nederlandske flåde i slaget ved Øland i 1676. Derimod er de 20.000 vrags i danske farvande praktisk talt uomtalte. For danske marinarkæologer ligger der en vigtig udfordring i at vinde sig en plads på det nye forskningsfelt, en plads af samme fremtrædende karakter, som man indtager indenfor den mere traditionelle marinarkæologi vedrørende selve fartøjerne fra oldtid og middelalder.

Erik Gøbel

NIELS BRIMNES: *Constructing the Colonial Encounter. Right and Left Hand Castes in Early Colonial South India*. Nordic Institute of Asian Studies. Monograph No. 81. Curzon Press, London. viii + 280 s.

Den tilsyneladende ekstremt specialiserede titel på denne ph.d. afhandling, der hovedsagelig er udarbejdet i Cambridge under C.A. Baylys vejledning, dækker over en overordentlig ambitiøs undersøgelse med meget vide perspektiver. Niels Brimnes, der er arkivar på Rigsarkivet, har villet analysere den komplicerede transformation, der bragte et ikke-europæisk samfund ind under kolonialismen. En proces hvori den indfødte befolkning hverken betragtes som ofre eller som passive tilskuere, men derimod som aktive og kreative medvirkende. Hermed skriver han sig ind i det forskningsmæssige nysyn, som den amerikanske historiker R.E. Frykenberg åbnede op for i 1965 med sin græsrodsanalyse af Guntur distriktet nord for Madras 1788-1848, hvori han påviste, at den oprindelige indiske forvaltning i væsentlig grad levede videre under den nye britiske administrations overflade. Inden for den nyere forskning af indisk historie står bogen frem for alt i gæld til Burton Steins arbejder fra 1980'erne.

Det empiriske grundlag er de voldsomme sammenstød mellem de såkaldte højrehåndskaster og venstrehåndskaster, der fandt sted i de europæiske handelsstøttepunkter på Coromandelkysten i den formative periode fra omkring 1700 til 1850, hvor Sydindien blev en del af det britiske kolonirige. Disse sammenstød er blevet indgående analyseret med henblik på at afdække såvel de indiske elitors og interessegruppers mål og midler som de europæiske koloniadministrationers holdninger og reaktioner. Her har arkivsituationen gjort det muligt at besvare disse spørgsmål særligt indgående i forbindelse med fem markante sammenstød mellem inderne indbyrdes og med europæerne: i Madras i de første 20 år af 1700-tallet samt i 1780'erne, i den franske koloni Pondicherry i 1768 samt i Trankebar 1787-89 og 1815-25. Som grundlag for disse punktundersøgelser har Niels Brimnes inddraget et omfattende arkivmateriale fra Oriental and India Office i London, fra Tamil Nadu State Archives i Madras samt fra Rigsarkiverne i København og i Oslo.

Undersøgelsen af kasteulighederne i Trankebar er selvsagt ikke skrevet som bidrag til dansk historie. I tidens løb er der skrevet ganske meget om Trankebar. Fra Kay Larsens pionerarbejder omkring århundredeskiftet, hvor vægten blev lagt på de eksotiske og personalhistoriske aspekter, over storværket *Vore gamle Tropekolonier 1952-53*, hvor hovedvægten blev lagt på kolonihistorien, og videre til de opfølgende bind af *Politikens Danmarkshistorie*, hvor kolonierne i Indien i 1980 overvejende er anskuet som handelsstøttepunkter i en bredere økonomisk-historisk sammenhæng. Man gør derfor næppe aføde eller nulevende danske historikere, der har skrevet om Ove Gieddes koloni fra grundlæggelsen af Dansborg i 1620 til salget til englænderne i 1845, uret ved at sige, at ingen af dem i virkeligheden er kommet ind på livet af de indere – hinduer, muslimer og kristne – der i de 225 år levede i fred i den lille by og dens omliggende landsbyer. Derfor er bogen naturligvis et meget velkomment bidrag til denne eksotiske del af dansk historie. Men grundlæggende udnyttes det velbevarede danske arkivmateriale i København og i Madras til at fortælle den store historie: om kolonialismeprocessens faser i det folkerige Sydindien.

I denne store historie står både Trankebar og Pondicherry som kolonisamfund, hvor transformationsprocessen midt i 1700-tallet gik i stå, og hvor forholdet mellem koloniadministrationen og de indiske eliter og grupperinger derfor belyser udviklingens ældre faser. Hvor europæerne stod svagest, og hvor de derfor blev nødt til at forholde sig til konflikterne og befolkningens flugt fra deres områder på indernes præmisser og i overensstemmelse med indiske normer. Det vil sige gå ind og påtage sig de tidligere indiske herskeres funktioner som opmænd og dommere i stridigheder, som de af elementære magtmæssige grunde ønskede at holde sig helt uden for. Men som de som følge af deres svage magtgrundlag blev tvunget til at tage del i.

I Madras og i de voksende dele af Sydindien, som efter 1760 kom under britisk administration, forløb udviklingen anderledes. Her gav de grundlæggende interessemodsætninger mellem de to kaste grupper sig et ydre udtryk i kampen om de værdighedstegn i form af flag, musik, våben og processionsvogne, som de hver for sig gjorde krav på at gøre brug af, og som udtrykte deres aktuelle magt og prestige. Men det er en hovedpointe i bogen, at de fremtrædende indiske grupper i de britiske områder på et tidligt tidspunkt var nået til en modus vivendi med kolonimagten, som begge parter herefter ønskede at fastholde. I de løbende konflikter blev begge parter nu interesserede i at anskue Indien som et til alle tider statisk samfund, der skulle bevares. Et grundsynspunkt, som den bureaukratiserede britiske administration herefter kunne bygge sin lovgiv-

ning på, og som den nu også havde den militære magt til at basere sin domspraksis på. I den hensigt at realisere sit overordnede mål: et friktionsfrit kolonierredømme.

En kort anmeldelse har ikke mulighed for at komme nærmere ind på forfatterens mange perspektivrige iagttagelser og tankevækkende vurderinger. Bogen har bud til det internationale forskermiljø, inden for hvilket den er skrevet. Derfor er der også grund til at glæde sig over, at den ikke er blevet udgivet af et dansk forlag, der erfaringsmæssigt ikke evner at få denne type bøger ud i verden, men at opgaven er blevet overdraget det britiske Curzon Press, som har et fortjent ry for at distribuere sine bøger.

Ole Feldbæk

MARGIT MOGENSEN og NIELS W. BRUUN: Førslevdegnens optegnelser. Optegnelser for degnen Anders Jensen Kier 1667-1693. Landbohistorisk Selskab 1998, 208 s., ill., kr 168. Landbohistorisk Selskabs Bogsalg, Gl. Estrup, 8963 Auning.

Degnens midterposition i sognet, hverken rigtig gejstlig eller helt og aldeles bonde, har antagelig ofte været en svaghed, men tillige også kunnet vendes til en styrke, hvad en tid lang synes at have været gældende for forfatteren til de her udgivne optegnelser. Der er tale om et meget blandet indhold, men afsnittene med husholdningsregnskaber, handels- og lånetransaktioner, høstopgørelser, fortegnelser over opsparet sølv og degnefamiliens indbo tyder på driftighed og er naturligvis i sig selv værdifulde bidrag til belysning af forhold og vilkår i landsbysamfundet i den foreliggende periode.

Hertil kommer vidnesbyrd om Førslevdegnens professionelle virke – afskrifter af bønner og vers – og hans uddannelsesmæssige baggrund i form af talrige afsnit på latin, bl.a. mange afskrifter fra Cicero. Og endelig er der, både på dansk og i visse tilfælde på latin, en hel gruppe embedsskrivelser, som Anders Kier selv kalder kongebreve, bispebreve og provstebreve. Udgiverne har her valgt at bringe henvisninger til, hvor de kongelige skrivelser måtte være trykt eller hvor de kan findes i kancelliets registre eller tegnelser, men til gengæld valgt in extenso at gengive en række kongebreve, bispers og provsters breve og følgeskrivelser ud fra den såre rimelige betragtning, at man ikke kan vente at finde dem bevaret andetsteds. Dertil er den gennemsnitlige bevaringstilstand i de gejstlige arkiver for ringe, når det drejer sig om slutningen af 1600-tallet.

En tillægsgevinst er da, at man får et godt indtryk af, hvad man kunne kalde det parallelle gejstlige kommunikationssystem med meddelelser fra biskop over provst og præst og altså eventuelt også degn, og eksempelvis pengebeløb den anden vej. Og det var ikke bare skatter. Det kunne også være en to gange »afbrændt« præst på Bornholm, der skulle have hjælp i form af én rigsdaler af hver kirke i Sjællands Stift, eller det kunne være den stakkels enke i Jylland, som skulle bruge en stor sum penge for at kunne løskøbe sin søn fra »tyrkerne«.

Der er således mange måske lidt uventede perspektiver i denne udgivelse, som er forsynet med en kyndig indledning, en informativ oversigt over indholdet, en fortløbende tekst, hvori de latinske dele er oversat, mens de af de latinske tekster, der ikke er rene afskrifter, er samlet i et afsnit for sig. Der er en ordliste, så man kan få opklaret, hvad en »snopped« hest er for noget, samt få genopfrisket, hvordan det nu var med mønt, mål og vægt. Hertil naturligvis de tilbørlige registre over personer og steder, samt løbende illustrationer, frem-

fundet med fantasi, tildels reproduceret i farver og f.eks. s. 30-31 med rigelig plads, så man for en gangs skyld har glæde af en gengivelse af Videnskabernes Selskabs kort.

Faktisk forekommer udgivelsen i princippet og i udførelsen at være forbillig, hvad der bevirker, at anmelderen står ganske uden indvendinger. En betænkelig situation. Så man er helt lettet ved at finde en umiskendelig, omend fuldstændig betydningsløs trykfejl side 28 i henvisningen i trediesidste linie.

Anders Monrad Møller

H. ARNOLD BARTON: Northern Arcadia. Foreign Travellers in Scandinavia, 1765-1815. Southern Illinois University Press, 1999. ix + 223 s. Ill. 39,95 US-dollars.

Den svensk-amerikanske professor H. Arnold Barton – nu emeritus – vil især være kendt blandt danske historikere for sin bog »Scandinavia in the Revolutionary Era 1760-1815« anmeldt i dette tidsskrift i 1987 (s.191-93). Han har her samlet og behandlet personlige rejseberetninger fra godt 30 mennesker – heriblandt to kvinder: Mary Wollstonecraft og Lady Sarah Lyttelton – spændende fra celebriteter som Thomas Malthus, Vittorio Alfieri, Nathanael Wraxall og Francisco de Miranda til mindre kendte, men derfor ikke mindre interessante skikkelser, der i de år blev draget mod det sagnagtige Norden. Her defineret som Danmark med hertugdømmerne og atlantehavsøerne – dog ikke Grønland – samt Norge, Sverige, Finland og Nordkalotten. For Sveriges vedkommende har han kunnet bygge på Samuel E. Brings autoritative bibliografiske fortegnelse fra 1954 over rejser i Sverige indtil 1950, mens han for det øvrige Nordens vedkommende har været henvist til at opbygge sin egen bibliografi. Bogens noteapparat og dens udvalg af litteratur og rejsekilder samt registret opfylder ethvert rimeligt krav; og professor Bartons store fortrolighed med de skandinaviske landes historie vil gøre det til en på forhånd ufrugtbar opgave at søge efter fejl.

Bogens værdi ligger ikke først og fremmest i, hvad den fortæller om de nordiske lande og folk, men hvad den fortæller om fortællerne. For lokal- og regionalhistorikere vil den rumme en række interessante informationer. Men ofte vil det, som den ene rejsende roser, blive kritiseret af en anden rejsende – hvorefter historikeren sidder tilbage med den ikke umulige, men dog ret udsigtsløse opgave at bestemme sig for, hvem han vil sætte sin lid til. Og udsagnene om de enkelte nordiske folks nationalkarakter siger som oftest mere om den rejsendes læsning af Tacitus' Germania end om hans dybere indsigt i nordmændenes liv som ædle vilde i Kæmpers Fødeland. Derimod siger rejseberetningerne – som forfatteren selv er den første til at understrege og uddybe – overordentligt meget om de lande de kom fra og den tid de levede i – og om det Europa, der kulturelt var deres fælles referenceramme. Således indtræder der et markant gennemgående skift omkring 1790 fra en oplyst realisme og en positiv holdning til sin egen civilisation til en efterfølgende attitude præget af en sentimental idealisering af de nordiske lande og folk og en romantisk lede ved sin egen materialistiske civilisation.

Specielt for dansk historie er det interessant, at Danmark tiltrækker de færreste rejsende – og samtidig afføder de fleste negative udsagn. Holsten og Slesvig gør ganske vist et positivt indtryk på de rejsende både i den første og i den andel del af perioden. Men Danmark selv er konturløst: for meget lig det land, den

rejsende kom fra til rigtig at fængsle. Og rejsende kommer jo uundgåeligt med forudfattede meninger i bagagen. Mange havde forinden læst Robert Molesworths ekstremt negative beskrivelse af Danmark som det var i 1692, og englænderne var patriotisk forargede over den skæbne, der var overgået kong Georg 3.s unge søster Caroline Mathilde. Og måtte de endelig modstræbende erkende, at både danskere og nordmænd i realiteten levede friere end de fleste folk i Europa, var det dem magtpåliggende at understrege, at den danske enevælde forfatningsmæssigt var den mest vidtgående i kristenheden, og at den faktiske frihed kun var til låns, ikke garanteret.

Danmark havde en dårlig presse i de år. Og gjorde intet for at forbedre den.

Ole Feldbæk

IDA BULL: De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning. Disputats. Nr. 26 i Skriftserie fra Historisk Institut. Tronhjem 1998. 345 sider. NOK 250.

Krisen efter Napoleonskrigens afslutning ramte den gamle helstats kerneland Danmark hårdt. Et efter et faldt de store handelshuse fra den florissante handels tid for de ny konjunkturer, Ryberg i 1821, de Coninck i 1822 og Duntzfeldt i 1831. Dermed mistede eftertidens historikere uvurderlige kilder, for konkurrencerne skete før tiden havde indhyldet deres virksomhed i en sådan patina, at en historisk bevidst samtid fandt deres papirer bevaringsværdige. Derfor forsvandt de regnskaber og den korrespondance, der kunne have belyst deres virksomhed under den florissante handelsperiode, i papirmøllen for at skaffe kreditorerne en skilling ekstra. Dansk forskning blev tvunget til at forlade sig på offentlige papirer, og det har vel nok været en af grundene til den betydelige koncentration om den statslige politik i den danske historiografi.

Nordmænd er sejere end danskere, det ved enhver, og mange af de norske handelshuse overlevede indtil 1800-tallets sidste fjerdedel eller længere, og på det tidspunkt var den historiske interesse så stor, at i det mindste nogles forretningspapirer overlevede. Derfor finder vi i Bergen det store Krohnske Forretningsarkiv fra sidste fjerdedel af 1700-årene til slutningen af forrige århundrede, som stadig ikke er udnyttet efter fortjeneste. Det er dog i Tronhjem, der er bevaret de største arkiver fra handelshuse, som dækker både 17 og 1800-årene. De fire store er rådmand Hans Hornemans på 15,5 hyldemeter, som dækker årene 1709 til hans død i 1764. H. Hoë & Co.s er på 95 hyldemeter og dækker hovedsagelig perioden 1773-1877. Lorck & sønner har efterladt et arkiv på 100 hyldemeter for 1780-1900, og slutteligt er der fra Argellfamilien bevaret fragmenter, herunder et betydeligt skifte fra Thomas Argell.

Norsk historisk forskning har kun benyttet de efterladte arkiver i ringe grad, men som arkivar ved stadsarkivet i Tronhjem har Ida Bull arbejdet med at katalogisere dem, og med hendes disputats kunne man håbe på endelig at se, hvorledes firmaer i den gamle helstat opererede, ikke som hidtil ud fra offentlige arkiver, men set indefra. Som titlen afslører, er der ikke tale om en traditionel handelshistorisk analyse med vægt på profit og tab, handelens veje og genveje, men derimod et forsøg på en braudelsk totalhistorie i grænselandet mellem økonomisk og social historie med stærke indslag af familiehistorie, kvindehistorie og kønshistorie. Foruden selve handelshusene behandles slægten, husholdningen og forholdet til det omkringliggende samfund.

Lad det være sagt med det samme: mine store forventninger blev ikke opfyldt. Nu kan man ikke bebrejde en forsker ikke at have skrevet den bog, anmelderen gerne ville have haft, men da vi synes at have at gøre med nogle betydelige handelshuse og vigtige aktører i den florissante handelsperiode, kan man ikke lade være med at ærgre sig over, at der intet forsøg er på at undersøge forretningsstrategi og økonomi på en systematisk måde. Temaer som omsætning, profit, synergi mellem de enkelte forretningsgrene, ejernes strategi, skibenes ruter m.m. er slet ikke, i ringe grad eller utilstrækkeligt behandlet. Jeg ved stadig ikke efter læsning af bogens 345 sider, hvor store disse handelshuse var, hvorledes skal de placeres i forhold til f.eks. Rybergs i København og Ottefamiliens i Ekernførde. Hvad var deres omsætning, hvorledes overlevede de Napoleonskrigene og tiden efter 1814, hvor tjente de penge m.m.

Da de alle virkede inden for skibsfart, landbrug, minedrift, skovbrug, finans- og købmandsvirksomhed under forskellige former, må en analyse af relationer mellem virksomhedsgrenene være vigtig. Ida Bull konkluderer, at vi har at gøre med protoindustrialisering, da tre kriterier opfyldes:

Produktionen koordineres af købmanden.

Der produceres for et fjernt marked.

Arbejdskraften svinger mellem industri og landbrug.

Det er ganske interessant, men her som senere er analysen ikke dybdeberende. For at vide, i hvor høj grad, der er en relation mellem en virksomheds forskellige grene ud over det faktum, at der i spidsen for dem står en virksom og initiativrig mand med kapital, må relationernes natur og styrke gøres klar, herunder på hvilket plan de virkede: Gennem vertikal integrering, blanding af konjunkturfølsomme og mere sikre erhverv, brug af kapitalstrøm fra en virksomhed til binding af leverandører i en anden gennem kreditgivning osv. Var offentlige erhverv og besiddelse af jordegods et mål i sig selv, resultatet af anden virksomhed, eller en nødvendighed for at sikre den private del af handelshusenes virksomhed. Alt dette berøres sporadisk i undersøgelsen, men uden den nødvendige systematik og operationelle spørgsmål.

De metodiske problemer og den manglende skarphed er et generelt problem i afhandlingen. I behandlingen af slægtens og netværkets rolle og deres forhold til handelshusene peges der på, at slægterne satte deres unge sønner i lære i andre handelshuse, og at principalerne der ofte understøttede dem med anbefalinger og penge i opstarten af deres egen virksomhed. Spørgsmålet, som ikke berøres er, hvad principalerne fik ud af det? Var denne støtte en nødvendighed, og hvis ikke, hvilken forskel gjorde den for den nystartede købmand? Om brugen af netværk skrives, at købmændene prøvede at indføre personlige relationer i forretningsforholdet for at skabe en ekstra tillid, som var nødvendig i et horisontalt netværk af varig karakter. Tillidsforholdet kunne knækkes af stor gældsætning fra købmandens side, men det kunne i disse tilfælde også være med til at redde ham fra konkurs. Men er der noget her, som overrasker eller ikke kan findes i et forretningsforhold anno 1999? Ægteskabet inddrages som led i handelshusenes forretningsstrategi, hvilket er glimrende. Konklusionen er, at nytteværdien var betydningsfuld i valget af partner, men at kærlighedsægteskaber forekom, og at der ikke behøvede at være en konflikt, da de unge, forældrene ønskede bragt sammen, alligevel som medlemmer af en bestemt gruppe med samme livssyn var egnede for hinanden. Det vigtige her er selvfølgelig vurderingen af familiens og handelshusets strategi på lang sigt. Har vi at gøre med en såkaldt lang familie, hvis investeringshorisont, både med hensyn til penge og social kapital, strækker sig ud over det enkelte individs? Ida Bulls svar er, at det

ikke er muligt at give et entydigt svar, hvilket må siges at være reelt nok, men der synes for de første generationer at være tale om en langsigtet kapitalopbygning. Tilbagetrækningen fra forretningslivet var ikke til fordel for livet som godsejer på landet, og der synes ikke generelt at være en overgang fra aktiv kapitalopbygningsfase til rentiertilværelse. Ophøret med forretningsvirksomhed skyldtes en række forskellige faktorer, herunder ganske banalt mangel på arvinger.

Et af problemerne er nok, at behandlingen er uhyre traditionel trods sin moderne overflade med et kønsmæssigt perspektiv på handelshusenes virksomhed. Tal, citater og anekdotiske udsagn marcheres op for læseren, og konklusionerne kan virke som selvfølgeligheder af typen både og, på den ene side og på den anden side. Når om handeshusenes engagement i forskellige erhvervsgræne skrives, at der ikke var en nødvendig sammenhæng, og at spredningen kunne være begrundet i behovet på den ene side i behovet for sikkerhed, på den anden behovet for at tage chancer på et nyt felt for at opnå større profit, så må læserens reaktion være *and so what?* Når der om succesfulde købmænd skrives, at de, der klarede sig over lang tid var kendetegnet ved at de klarede at balancere mellem risiko og forsigtighed »på en slik måde at de undgik for store tap, og samtidig utnytte mulighederne for profit«, så kan man nok med rette ønske en større præcision. En kompleks og mangesidig fortid vil ofte virke banal og selvfølgelig, når den skal reduceres til ord på papir, men jeg tror nu snarere, at det i foreliggende tilfælde skyldes den valgte metode, som ikke er tilstrækkelig til at besvare de stillede spørgsmål, og analysen, som simpelthen ikke er tilstrækkelig skarp.

Ida Bull kan efter min mening ikke fravælge at undersøge handelshusene som forretning med den relevante metodik, for i stedet at koncentrere sig om mentalitet, familie og sociale relationer. Skulle den sociale og mentale virkelighed afdækkes, må jeg som økonomisk historiker pege på værdien af en analyse af virksomhederne som forretning. Ikke blot fordi vi i høj grad mangler denne type analyse af den florissante handelsperiodes private virksomheder, men også fordi en analyse af forretningsstrategien afdækker mentalitet, værdier og prioriteringer, såsom sikkerhed stillet overfor gevinst, investeringshorisont, tillid og forsigtighed i relation til forretningsforbindelser, forhold slægt-forretning osv.

Nogle fundamentale værker er ikke brugt, og særlig uheldigt er unndladsen af tre grundlæggende arbejder indenfor søfartshistorie: Ralph Davis' *The Rise of the English Shipping Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1962 ville have været af særlig interesse med henblik på Ida Bulls interesse for forholdet mellem slægt og forretning, og der ville have været god grund til at behandle Davis' kontroversielle påstand, at profitten i skibsfart var mindre end i andre typer virksomhed. Simon P. Ville: *English Shipowning during the Industrial revolution*. Michael Henley and Son, London *shipowners, 1770-1830*, Manchester 1987, er en undersøgelse af et engelsk familiefirma, der minder om de trønhjemse, og som dækker samme periode. Den mest uheldige udeladelse er Ole Ventegodts undersøgelse af tre flensborgske partsrederier i *Redere, Rejser og Regnskaber*, Flensborg 1985. Når man sammenligner med, hvad Ventegodt får ud af sølle to regnskabsbøger, så aner man, hvad der kunne være skrevet på grundlag af de langt rigere trønhjemse arkivalier. Udeladelsen er så meget mere beklagelig og forunderlig, som en af partsrederne var Nicolay Hansen Lorck fra den flensborgske gren af Lorck-slægten.

Dan H. Andersen

På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Red. ERIK NØRR og KARL PEDER PEDERSEN. Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Udgivet som Studie 9 i serien Stat – Forvaltning – Samfund. 463 s. ill. Kr. 225 indtil 1/4 1999. Derefter kr. 275

På sit årsmøde 1991 besluttede Kildeskriftselskabet at forsøge mere selektive udgivelser, der kunne fungere som en nøgle til benyttelse af kildegrupper, der eksisterede i så store mængder, at en komplet eller udtømmende udgivelse ikke kan komme på tale. Den foreliggende publikation udspringer af det forvaltningshistoriske projekt Stat – Forvaltning – Samfund, hvoraf følger, at de valgte kildegrupper er knyttet til dette projekt og dets deltageres forskningsområder og -interesser. Ialt er medtaget 103 kildetyper, som repræsenterer administrative kilder fra central-, regional- og lokaladministration. Margit Mogensen gennemgår centraladministrationen generelt samt folketællinger, Karl-Erik Frandsen Jordebøger og matrikler, Karl Peder Pedersen Amtsforvaltningen, Claus Rafner skatteforvaltningen, Ole Degn først toldforvaltningen og siden kirkeforvaltningen, Grethe Ilsøe rets-, politi- og fængselsforvaltningen, Erik Nørr skoleforvaltningen, Inge Bundsgaard og Erik Nørr fattigvæsenet og socialforvaltningen, Jørgen Mikkelsen sundhedsforvaltningen. Store og vigtige områder er udeladt, bl.a. den militære administration, udenrigstjenesten og Kommercekollegiet, hvilket vel både skyldes afhængigheden af det forvaltningshistoriske projekts emner og så et ønske om at vælge de kilder, hvor administrationen har direkte forbindelse til borgeren. Et stramt skema er fulgt konsekvent hele bogen igennem: kort præsentation af kildetyper, transskription af et eksempel, kommentarer til eksemplet med f.eks. forklaringer af specielle ord og vendinger, henvisninger til lovgrundlaget i form af forordninger, love, reskripter og bekendtgørelser, forslag til anvendelsesmuligheder, og sluttelig oplysning om hvor kildetyper findes. Desuden er der til hver kildegruppe kortfattede litteraturhenvisninger. Man fornemmer, at forfatterne har udvalgt eksempler, som er typiske og alligevel rummer en historie eller eksotisk krydderi. Hvad siger man til »Søe Cadet Schwartz, hvis Fader paa hans Døds Seng har aabenbaret at være af gammel Preussisk adelig Familie..« og som nu med held ansøger om at blive naturaliseret som dansk adel. Der gemmer sig mange gode historier her.

Lad det være sagt med det samme, at dette er en rigtig nyttig, særdeles kompetent gennemført og meget inspirerende bog, som ydermere sælges til rimelig pris. Jeg har selv læst den med stor fornøjelse og nytte, og både amatører og professionelle, der beskæftiger sig med arkivstudier i denne periode af Danmarks-historien, kan benytte værket med fordel. En helt speciel målgruppe er den studerende på sidste del i jagt på et specialeemne, som her vil kunne findes til overflod. Anbefales varmt.

Dan H. Andersen

EMANUELA BARELLAI: En dansk diplomat i Italien i 1800-tallet. Herman Schubart og Elise Wieling. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, Odense 1998. I kommission hos Odense Universitetsforlag. 80 s., ill., kr. 118.

Baron Herman Schubart (1756-1832) var oprindelig officer, mens hans senere diplomatiske karriere førte ham til Dresden, Haag – hvor han blev gift med Jacoba Elisabeth Wieling – Madrid, og fra 1802 som gesandt til Napoli, året efter

med stillingsbetegnelsen »General intendant for de danske handelsanliggender i italienske havne, for Levanten og de Joniske øer«. En vurdering af hans indsats for det merkantile i de sidste år af den florissante tid er dog ikke det egentlige emne for denne biografiske skitse, der er centreret om Schubarts mange forbindelser med kunstnere og videnskabsmænd, der belyses med udgangspunkt i hans franske selvbiografi og breve i hans privatarkiv.

Ægteparret Schubart tog fra 1803 ophold i en villa i Montenero nær Livorno, hvor mange nød godt af stor gæstfrihed indtil baronessens død i 1814. Danske kunstnere som Bertel Thorvaldsen, C.W. Eckersberg og J.L. Lund hørte til dem, der direkte eller indirekte fik støtte, mens arkæologen P.O. Brøndsted var blandt de hyppigste gæster på Montenero – mange flere kunne nævnes. I 1819 fik Schubart sin afsked som handelsintendant, tiderne var ikke, hvad de havde været, men han gjorde i de følgende par år tjeneste som rejeleedsager for tronfølgeren, Christian Frederik og dennes gemalinde under deres ophold i Italien og Frankrig. Derefter vendte den kosmopolitiske fynbo tilbage til sit udgangspunkt og levede den sidste halve snes år af sit liv på Sollerupgård nær Brahetrolleborg – søsteren Charlotte (1757-1831) var gift med Ernst Schimmelmann og søsteren Sybille (1753-1828) med J.L. Reventlow, så der var familierelationer i det fynske.

Forfatteren beklager i forordet nutidens ringe kendskab til Herman Schubart. Hertil må dog siges, at det er svært at undgå at støde på netop Schubart, hvis man på nogen måde interesserer sig for fremtrædende danske kunstnere og videnskabsmænd i begyndelsen af det 19. århundrede. Det vil fremgå af det første, det bedste navnerregister. Men, at der ikke foreligger nogen stor, samlet biografi over den gavmilde baron, er korrekt. Denne lille bog med en del hidtil ukendt billedmateriale er naturligvis et skridt på vejen.

Anders Monrad Møller

VILHELM HOLST: Felttogene 1848, 1849 og 1850. Med et forord af Ebbe Kløvedal Reich. Strandbergs Forlag 1998, 228 s., ill., kr. 240.

Der er tale om en genudgivelse i anledning af et rundt år af skuespilleren Vilhelm Holsts i sin tid meget udbredte beretning om treårskrigen. Gengivelsen af det oprindelige titelblad fra 1852 fortæller, at den oprindelige typografi naturligvis var af en art, der nu ville skræmme mange potentielle læsere langt væk. Så den er moderniseret, men lykkeligvis er bogens originale ortografi bibeholdt, ligesom de mange træsnit – portrætter, situationer etc. er nydeligt gengivet.

Ved læsningen kan man meget vel få sine fordomme lidt forstyrret, eftersom Holst trods sin klart markerede nationale holdning fortæller forbavsende nøgternt og detaillert om begivenhedernes gang. Kan hende, at det hænger sammen med, at han selv deltog hele vejen igennem som frivillig og må have set mange »brave«, »kække« og »tapre« sætte livet til. Man kan derfor tilslutte sig Ebbe Kløvedal Reichs vurdering, at »Holst leverede en grundig, hæderlig og livligt fortalt historie« – men måske også af og til lidt vel grundigt og indforstået.

For mens Ebbe Kløvedal Reich i sit forord giver en udmærket introduktion ikke mindst til forfatterens person – Vilhelm Holst havde i en årrække været Det kongelige Teaters tiljubede førsteelsker – og mens man gerne finder sig i samme forords lidt unødvendige afsluttende hentydninger til aktuelt europæisk samarbejde, så svigter udgivelsen alligevel på et par punkter nutidens læser.

I 1852 har begivenhederne været så tæt på, at Holst kunne slippe afsted med

en meget detaljeret beretning uden yderligere kommentarer. Men dem kan man nok halvandet hundrede år senere have brug for. Og så er der de militære fagudtryk. Hvem ved i vore dage, hvad en Espingol er for noget? Eller en Peloton, Tirailleurild, Blænkerild, palisaderede Struber, Vedetkjæde og Piketter? Læseren må selv hente støtte i fremmedordbøger og leksika. Og er det måske at gå for vidt at kræve uddybende forklaringer på styrkemål, kommandoforhold og begivenhedsforløb, så kunne en simpel ordliste dog for små midler have været anbragt på de bagerste blanke sider.

Anders Monrad Møller

KLAUS PETERSEN: *Legitimität und Krise – Die politische Geschichte des dänischen Wohlfahrtsstaates 1945-1973*. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin, 1998.

»Legitimität und Krise« er en oversættelse til tysk af Klaus Petersens guldmedaljeafhandling i historie ved Københavns Universitet fra 1996. Titlen er ikke helt retvisende: Bogens emne er ikke en generel diskussion af det danske politiske systems legitimitet, men snarere en undersøgelse af, hvordan det, forfatteren kalder velfærdsstatsprojektet, opnåede almindelig politisk anerkendelse i tiden mellem 1945 og 1973.

Oversættelsen rejser spørgsmålet om afhandlingen har en form, der gør den tilgængelig for sit publikum, som må formodes at være tyske skandinavister og samtidshistorikere. Her er der efter min mening tre problemer, som kunne være løst forholdsvis let ved en mere gennemført redaktion.

For det første er bogen sat, så kapitlerne følger umiddelbart efter hinanden uden sideskift. Det er vanskeligt at overskue bogens disposition, og det havde været bedre at gøre kapitlerne til afsnit og de underliggende afsnit til kapitler. For det andet kan det selv for en indviet dansker være svært at holde rede på de mange lovgivningsinitiativer og vedtagelser, som forfatteren behandler i fremstillingen. En oversigt i skemaform i hvert kapitel eller afsnit havde været en stor hjælp. Endelig bringer forfatteren på forskellige steder tabeller over sociale udgifter og andre økonomiske og politiske data. De er som oftest relevante for fremstillingen, men vanskelige at bruge, fordi der ikke findes nogen samlet oversigt over tabeller og figurer.

Går man til indholdet, bemærker man allerede i titlen tre farlige begreber. Bogens overskrift er »Legitimitet og krise« med tilføjelsen »Den danske velfærdsstats politiske historie«, og Klaus Petersen skriver på side 31, at han anvender historikeren Jan Ifversens opfattelse af legitimitets- og krisebegreberne. Her henviser legitimitet til rammerne for politisk handling, mens en krise er udtryk for et politisk opgør med gældende rammer.

Et problem for den forståelse er, at fremstillingen med få undtagelser bevæger sig på det politiske eliteplan: Det er de politiske partiers ordførere og ledere, der fører ordet, suppleret med fremtrædende embedsmænd som Erik Ib Schmidt og Henning Friis. Man får ikke meget at vide om den brede befolknings syn på velfærdsstatspolitikken i perioden. Diskussionen af krisetendenserne omkring 1970 er også for kortfattet til, at man egentlig kan drage nogen konklusioner om en eventuel svækkelse af grundlaget for velfærdsstatens legitimitet.

Klaus Petersen benytter en definition af velfærdsstaten, som er lidt usædvanlig for de fleste historikere. På side 14-15 skriver han, at han ser velfærdsstaten som udtryk for en samfundsorden, hvor sociale sikringssystemer og offentlige tjenesteydelser er knyttet til en økonomisk politik, der er baseret på makro-

regulering og vækst. Lidt mere mundret kan man måske sige, at velfærdsstaten er en blanding af generel socialpolitik med et forebyggende sigte og keynesiansk økonomisk politik

Det vigtige i denne sammenhæng er, at Petersen i al fald i princippet har øje for velfærdspolitikens indtægtsside og dens betydning for udgiftssidens udvikling. Til gengæld gør han ikke helt så meget ud af dette perspektiv i selve fremstillingen, som introduktionen lægger op til: Læserne må nøjes med forholdsvis kortfattede diskussioner af f.eks. de »socialdemokratiske nationaløkonomers« aktiviteter i 1950'erne. Nogen egentlig problematisering af nationaløkonomernes rolle i den politiske udvikling kommer Petersen ikke frem til.

I praksis er »Krise und Legitimität« en forholdsvis traditionel, men yderst kompetent og grundig fremstilling af velfærdsstatens udvikling forstået som introduktionen af generelle socialpolitiske programmer mellem 1945 og begyndelsen af 1970'erne, idet Klaus Petersen også gør en del ud af udviklingen inden for uddannelses- og kulturpolitikken. Man kan dog spørge, om forbindelsen mellem Statens Kunstfond og f.eks. Arbejdsmarkedets Tillægspension er helt så klar, som han vil have læseren til at tro.

Skal man gå lidt mere principielt til værks, kan man desuden spørge, om det danske velfærdsstatsprojekt egentlig var så entydigt, som Klaus Petersen antyder, og om ikke en del af krisen på eliteniveauet omkring 1970 havde sit udgangspunkt i en konflikt mellem det, økonomer ville kalde allokering- og fordelingsaspektet i velfærdspolitikken.

Petersen ser Socialdemokratiet og en mindre gruppe af økonomiske eksperter som drivkraften bag velfærdsstatspolitikken, idet han dog også understreger de storpolitiske forligs betydning for gennemførelsen af flere store nybrud. De borgerlige partier tillægges dog i det store og hele en blokerende eller forsinkende indflydelse på udviklingen.

Holder vi os til den socialdemokratiske tolkning, kan det være interessant at forsøge en sammenligning mellem de intentioner, Socialdemokratiet formulerede i »Fremtidens Danmark« i 1945, og de resultater, der forelå omkring 1970.

Jeg vil vove påstanden, at »Fremtidens Danmark« fremstår som mindre radikalt end den realiserede politik, når man ser på udgiftssiden, blandt andet fordi kun få kunne forudse den udbygning af social- og sundhedssektoren, som fandt sted fra midten af 1960'erne.

På den anden side blev styringen af den økonomiske udvikling og statens rolle i samfundet aldrig udbygget i det omfang, de keynesianske ambitioner lagde op til. Mon ikke økonomernes frustrationer over ikke at kunne få allokeringspolitikken til at virke og deres fornemmelse af, at fordelingspolitikken havde overtaget allokeringspolitikken plads på den politiske dagsorden, var med til at så frøene til den alvorlige konflikt inden for Socialdemokratiet, mellem de politiske partier indbyrdes og mellem politikere og embedsmænd, som kom til at dominere perioden frem til begyndelsen af 1980'erne?

Det er et relevant problem, hvis man vil fange velfærdsstatens økonomisk-politiske og socialpolitiske side, som der lægges op til i problemformuleringen. De interne konflikter i blandt andet Socialdemokratiet tenderer i denne fremstilling til at forsvinde i et postuleret overordnet projekt.

Som guldmedaljeafhandling er »Krise und Legitimität« et visitkort, der lover godt for forfatterens og velfærdsstatsforskningens fremtid. Som generel introduktion til dansk velfærdspolitik i efterkrigstiden efterlader den en hel del spørgsmål.

Jacob Christensen

FLEMMING PETERSEN: Atomalder uden kernekraft. Forsøget på at indføre kernekraft i Danmark 1954-1985 set i et internationalt perspektiv. Forlaget Klim; 1996. 239 s.; 250 kr.

Som et af de få vestlige i-lande har Danmark ikke baseret sin energiforsyning på national produktion af kernekraft. Det på trods af at stærke kræfter ellers ønskede og var langt fremme i planlægningen med at gøre den danske energiforsyning kernekraftafhængig. Ikke mindst 1970'ernes oliekriser havde aktualiseret kernekraftens tiltrækning. Men som de fleste i dette land vil erindre, besluttede et flertal i Folketinget i 1985 at tage atomkraften helt ud af den danske energi-planlægning.

Denne slutsats er kun kulminationen på en proces, der strækker sig betydeligt længere tilbage i tid og i hvert fald har rødder i den tidlige efterkrigstid. Man kan forbavses over, at denne historie som så mange andre af efterkrigstidens 'historier' ikke er blevet taget til forskningsmæssig behandling før, men en restriktiv arkivpraksis i kombination med manglende forskerrekuttering til historiefaget gennem en næsten 20-årig periode fra midten af 70'erne til midten af 90'erne bærer givet hovedansvaret herfor.

Det skal derfor hilses velkommen, at Flemming Petersen, der også har været medforfatter til det nyligt udsendte storværk om Risøs historie, har begået en samlet fremstilling af bestræbelserne på at indføre kernekraft i Danmark. Der er tale om en god bog, fordi den anlægger det lange historiske perspektiv, og fordi den indskrives sig i den moderne teknologi-historiske approach, hvor teknologiudviklingen behandles og forklares i snævert samspil med øvrige kultur- og samfundsudviklingstræk. Oven i købet forsøger bogen fortjenstfuldt at overskride det lukkede nationale perspektiv (som endnu præger for megen dansk historieskrivning) ved at relatere den danske udvikling til mere overgribende internationale udviklingstræk inden for området. Her ligger imidlertid også en af bogens største begrænsninger, idet det ikke altid lykkes at etablere en heldig balance mellem opridsningen af den internationale ramme og fastholdelsen af den nationale 'røde tråd', eller mellem vægtningen af de mange politik- og kulturelementer og aktørniveauer. Analysen har til tider lidt for meget 'zapperkarakter'. Det kan der naturligvis være en metodisk-teoretisk pointe i, men det betyder også, at den enkelte analyse ikke altid bliver fulgt til dørs.

Et eksempel på dette er behandlingen af regeringens/Socialdemokratiets holdning til kernekraften i den tidlige periode fra midten af 50'erne til midten af 60'erne. Det er perioden, hvor især ledende socialdemokrater er aktive i bestræbelserne på at sikre Risø ganske betydelige økonomiske ressourcer til indkøb af forsøgsreaktorer. Men analysen kommer ikke rigtig i bund med at forklare den store socialdemokratiske interesse for kernekraftforskningen. Hvorfor gik ledende socialdemokrater så helhjertet ind for en dansk satsning på denne udforskning? Hvorfor fastholdt partiet interessen for projektet i begyndelsen af 60'erne, hvor elværkerne i modsætning til senere var ganske negative over for en kernekraftbaseret? Hvem tilrettelagde partiets Risø- og kernekraftpolitik? Her er vi måske fremme ved det andet hovedproblem ved bogen, som i øvrigt også gælder den 'officielle' Risø-historie. På trods af det udprægede internationale perspektiv er analyserne kun baseret på dansk primært kildemateriale. Hvilken betydning havde for eksempel de amerikanske ønsker om at sælge kernekraftværker til Danmark i første halvdel af 60'erne på den danske regeringes/Socialdemokratiets holdning til kernekraftspørgsmålet? Var der sikkerhedspolitiske aspekter i dette? Disse spørgsmål kunne måske være bedre

belyst, hvis eksempelvis også amerikansk materiale havde indgået i kildegrundlaget.

Disse indvendinger skal imidlertid ikke skjule, som indledningsvis nævnt, at der er tale om vellykket bog, der er ganske ambitiøst konciperet. Flemming Petersen formår på overbevisende og nuanceret vis at redegøre for og forklare, hvorfor Danmark til dato ikke har indført kernekraft. Det er en fascinerende fortælling, der viser, at de samme aktører over tid kunne indtage divergerende holdninger til spørgsmålet, og som demonstrerer, hvordan danske udviklings-træk korrelerede med internationale, men også afveg på fundamentale punkter. Måske er den helt grundlæggende årsag til, at vi ikke fik a-kraft i Danmark, at elværkerne i begyndelsen af 60'erne, da Socialdemokratiet var positivt indstillet, afviste at satse på a-kraft. Som Flemming Petersen understreger, viser det sig, at de socialdemokratiske partiers positive holdning til spørgsmålet har været afgørende i de lande i vores del af verden, som har indført kernekraft. I 1970'erne og 80'erne blev Socialdemokratiet for præget og påvirket af det kulturopbrud, der med en blanding af teknologi-skepticisme og græsrodsorganisering satte partiet under pres. Derfor var det Socialdemokratiet, venstrefløjen og de radikale, som i 1985 tog kernekraften ud af den danske energiplanlægning imod borgerlige stemmer.

Den, der kommer for sent til mølle, får som bekendt ikke malet.

Thorsten Borring Olesen